

ЖЕЉКО МИЛАНОВИЋ

ПОСТКОЛОНИЈАЛНЕ СТУДИЈЕ, ПОСТДЕМОКРАТИЈА, КЊИЖЕВНОСТ¹

Реч *колонијализам* је све присутнија у покушајима да се разуме савременост. Без обзира на то на шта се односи (видећемо само мали део простирања значења ове речи), све фреквентнија присутност упућивања на колонијализам представља симптом безбројних напора да се разуме свет, пронађе кривац сваке врсте обесправљености у њему, али и покушаја за проналажење начина изласка из стања колонијализованог – стања јер колонијализам и не оставља могућност активног односа према свету. Уочљиво је да се у највећем броју случајева о колонијализму говори без упућивања на термине неоколонијализма или постколонијализма. Ови термини би, посматрано из историјске перспективе били прецизнији али и недовољни да се одреди свака појединачна ситуација и однос у данашњим облицима колонијализма који су другачији од оних пре снажних антиколонијалних покрета за стицање независности (неоколонијализам) или би се односили на културе које и даље трпе последице колонијализма и чије се ослобађање показало као провизоријум (постколонијализам).²

Заиста, да ли је упућивање на колонијализам сигуран начин да се разумеју најразличитији облици обесправљености? Колонијализам се појављује у разнородним расправама, од оних

---

¹ Рад је урађен у оквиру пројекта *Аспекти идентитета и њихово обликовање у српској књижевности* (178005) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² Видети расправу о терминима колонијализма, империјализма, неоколонијализма и постколонијализма: Ania Loomba, „Situating Colonial and Postcolonial Studies”, *Literary Theory: an Antology*, Second Edition, ed. Julie Rivkin and Michael Ryan, Blackwell Publishing, 2004, 1100–1111.

свакодневних, преко публицистичких до академских, а да се не узима као термин већ постаје метафора за друштвене, регионалне, међународне и друге односе било да се они посматрају из унутрашње или спољашње перспективе или у оквирима једне заједнице. Тако се говори о Србији као колонији која је то постала захваљујући ниској цени рада, Србији као „колонијалном привеску”, владиним саветницима који су „’извиђачи’ једне колонијалне мисије”, „колонијалној демократији”, „колонијалној будућности Србије”, колонијалној политици српске буржоазије, Србији као „обичној колонији” али и класичној и модерној, „колонији кривице” у „колонијално-окупационом положају”, колонијалној власти, колонијалним кредитима, америчком и руском колонијализму, културним колонијама, интерном, дигиталном или еколошком колонијализму...³ Како је дошло до инсистирања на колонијализму као начину да се објасни лоше стање једне економије, пољопривреде или културе?⁴ Гајатри Чакраворти Спивак говори о терминима колонизатор и колонизовани као еластичним, као и о томе да се може доћи до занимљивих одговора ако се несводивост колонијалног анализира на „локално специфичан и флексибилан начин.”⁵

Бар два пута воде до честог довођења у везу садашњег стања и колонијализма. Први полази од постколонијалних студија које су за свој предмет узимале књижевност али и политику, културу, економију, људска права и тако се раслојиле до својих крајњих граница. Другим путем се крећу различите стратегије неоколонијализма које су готово по правилу добро маскиране да их је немогуће препознати као сигурно средство благостања оних који их креирају.

Раслојавање постколонијалних студија на безбројне рукавце истраживања довело је до раширености појма колонијализма. Постколонијалне студије данас не истражују једино односе између хегемонијске улоге Запада и подређених култура Трећег

---

³ Извори свих наведених примера се могу лако открити претраживањем интернета. Наравно, сваки од поменутих примера је ризоморфан и из њега се гранају други.

⁴ Посебно је важно напоменути да Марија Тодорова сматра да Балкан никада није имао статус колоније (Марија Тодорова, *Имагинарни Балкан*, Библиотека XX век, Београд 1999, 43). Није нам намера да улазимо у полемику са овом тврдњом већ да укажемо на још једно раслојавање појма – овог пута ка империјализму: „Империјализам може да функционише без формалних колонија (као империјализам Сједињених Држава данас) али колонијализам то не може” (Ania Loomba, „Situating Colonial and Postcolonial Studies”, 1103).

⁵ Гајатри Чакраворти Спивак, *Кришика йосиколонијалног ума*, Београдски круг, Београд 2003, 8.

света већ „обухватају и праћење дискурзивних репресија свих етничких и религијских мањина у структурама дате заједнице, као и релацијама између културног центра који утврђује норме и моделе понашања и маргине којима доминира подражавање”.⁶ Постколонијалне као и студије културе „теже да оспоре средишње место и ауторитет дистинктивних система доминације у ком год облику се они изражавали” а започеле су као „радикална критика ’званичног’ поретка знања и културе Запада да би временом постале званичне академске дисциплине које у неким аспектима почињу да се уклапају у интересе глобалистичких неолибералних идеологија”.⁷ Колонијализам је са лакоћом пронашао своје место у објашњавању односа између надређеног и подређеног, центра и маргине, знања и његовог предмета. Раслојавање се десило од истраживања проблема како је Запад обликовао слику Истока, истраживања оријенталистичког, балканистичког или сваког субалтерног дискурса до покушаја да се објасни како је формирана јединствена слика Запада као хомогене целине у којој нема разлика. Са друге стране, закључци постколонијалних студија рефлектовали су се и на односе Север–Југ, Исток–Запад, центар–периферија, већинске–мањинске заједнице, канонизовани–маргинализовани облици културе унутар једне заједнице. Многобројни рефлекси постколонијалних истраживања долазили су до критичних тачака у којима су се њихови закључци приближавали глобалистичким идеологијама као и захтевима за аутохтоним облицима културе у најширем смислу којима је заједничко да превиде Друго и Другачије па је могуће да се у отпору насилничким дискурсима и праксама успостави насилнички однос према оном ко је проscribeван као насилник.

Постколонијалним студијама се може прићи од текстова који им у жељи за сумирањем одређују различите предмете интересовања. Оваквим приступом се лако могу изгубити из вида многобројни услови који су довели до њихових резултата, било да

---

⁶ Ана Бужињска, Михал Павел Марковски, *Књижевне теорије XX века*, Службени гласник, Београд 2009, 615.

⁷ Јелена Ђорђевић, „Постколонијална теорија дискурса”, *Годишњак факултета политичких наука*, вол. 2, бр. 2, Београд 2008, 30. Да постколонијалне студије нису имуне на утицај моћних дискурса може се показати на бројним примерима. За ову прилику, изабрали смо следеће: „Чини се да је посебно жалосно када новонастајућа перспектива феминистичке критике репродукује аксиоме империјализма” (Гајатри Чакраворти Спивак, *Кријивика постколонијалног ума*, 173); „Места културне разлике сувише лако постају део глобализујуће жеђи Запада за властитим етницитетом, за наводима и симулакрумским одјелима из Других места” (Хоми Баба, „Постмодернизам/постколонијализам”, у: *Кријивички термини историје уметности*, приредили Роберт С. Нелсон и Ричард Фиш, „Светови”, Нови Сад 2004, 532).

ти услови говоре о позицији са које се говори или историјском контексту од кога се полази, било да говоре из значењски испражњених бинарних односа који се хипостазирају, од нестварних постају стварни. Са друге стране, постколонијална истраживања често полазе од текстова Франца Фанона, посвећујући му завидну пажњу и поверење. Готово неизбежно место у постколонијалним истраживањима припада Фанону и посебно његовим два књигама – *Црна кожа, беле маске* и *Презрени на свијету* – из простог разлога јер се у овим делима проблематизују и данас актуелна питања као и могући одговори на њих. Тако, на пример, кад Роберт Ц. С. Јанг каже да је колонија превод, „копија оригинала лоцираног било где на мапи” и да „уска повезаност колонијације и превођења не полази од чинова размене, већ од насиља и присвајања, од ’детериторијализације’”,⁸ он заправо полази од разумевања Фанонових књига као књига о превођењу: *Црна кожа, беле маске* говори о превођењу црнаца и црнкиња на психолошки начин тако да су њихове жеље претворене у жељу за белином,⁹ док *Презрени на свијету* о превођењу урођеника у „урођенике”, односно о њиховом уписивању у „шизокултуру колонијализма као његово обезвређено друго”.¹⁰

Фанонова књига *Презрени на свијету* је веома често коментарисана због предговора Жан-Пол Сартра односно због Фанонових теза о оправданости насиља током антиколонијалне борбе. Међутим, чини се да су закључци Хане Арент најпрецизнији кад је реч о Сартровом и Фаноновом односу према насиљу. Арентова каже да Сартр иде „даље од самог Фанона чију аргументацију жели да доведе до закључка”, односно да, иако се чини да је прво поглавље *Презрених* једино масовно читано („О насиљу”), сам Фанон има у вези са насиљем „много веће сумње од својих обожаваца” јер каже да се против бруталности мора борити како она не би довела до брзог пораза антиколонијалног покрета.¹¹ *Презрени* и данас постављају бучно питање које најчешће не желимо да чујемо – да ли нам је ова књига неопходна и данас као што је током трајања антиколонијалних процеса била неопходна као „библија деколонизације”.¹² Фанонова студија (иако Г. Ч. Спивак

⁸ Роберт Ц. С. Јанг, *Постколонијализам. Сасвим крајњак увод*, Службени гласник, Београд 2013, 151.

⁹ Хоми Баба каже да је тешко се сложити са Фаноновим ставом да се избор своди на постајање белим или нестајање већ да постоји и могућност избора микрије (Хоми Баба, *Смештање културе*, Београдски круг, Београд 2004, 222).

¹⁰ Роберт Ц. С. Јанг, нав. дело, 156.

¹¹ Хана Арент, *О насиљу*, Alexandria press/Нова српска политичка мисао, Београд 2002, 21, 23.

¹² Роберт Ц. С. Јанг, нав. дело, 134.

каже да су сви постколонијални случајеви контекстуализовани),¹³ нарочито у оном њеном делу у коме се анализира понашање „националне буржоазије”, актуелна је и данас јер се, готово по правилу, дешава да свака нова власт себе представља као револуционарну, као ону која ће нас спасити беде и сачувати наше достојанство. Свака од њих има „трошкове престижа” као и жељу да нас непрекидно подсећа на славну прошлост. Описујући неуспех борбе против колонијализма, Фанон долази до става да ослобођење колоније може да одведе ка новом облику колонијалне доминације, до стварања ауторитативног друштва у коме се народ имобилизира а колонијални односи на релацији колонијалиста–колон–колонизовани¹⁴ и даље остају на снази. Не само да Фанон демаскира колонијалну логику присиле и указује на начине отпора према њој, он жестоко критикује и провизоријум постколонијалне ситуације у којој се дешава да политичке партије колонизирају сопствени народ; да се националистички реформизам појављује као карикатура синдикализма; да религија делује умирујуће на колонизирани; да су све чешће појаве сурогата борбе; да вође знају колико је опасно земљу лишити лидерства; да се апотеоза независности претвара у проклетство; да се национална влада понаша према сељацима као колонијална власт; да национална буржоазија није окренута производњи и открићима већ посредничким пословима као и да се идентификује са западном само зато што тежи добром животу и уживањима; да не улаже добит у инвестиције; да са независношћу богатији одбијају да дају било шта сиромашнима; поново се буде стара непријатељства и међуетничке мржње; да буџет живи од позајмица; да борбу против националне буржоазије замењује епопеја независности; да је партија средство за појединачни успех; да се јавља караван корумпираних; расте број монтажних погона који легализују неоколонијалистичку изградњу; настају фамилијарни режими, а беспослена омладина се окреће спорту у коме настају нови хероји – тај другачији тип лидера тако непотребних народу.

Фанон не само да описује политику и друштво у опасностима непосредно после стицања независности већ и националну културу и улогу „колонизираних интелектуалаца” који је заговарају, за које је истицање њеног постојања „привилегирано борбено подручје”.¹⁵ Процес кроз који пролази „колонизирани

¹³ Гајатри Чакраворти Спивак, нав. дело, 7.

¹⁴ Колонијалиста је белац у метрополи, колон је белац у колонији који је подређен метрополи а колонизирани је домородац (објашњење преводиоца у: Франц Фанон, *Презрени на свијету*, „Стварност”, Загреб 1973, 1).

¹⁵ Франц Фанон, нав. дело, 123.

интелектуалац” се развија кроз етапе усвајања културе завојевача, одбацивања усвојене културе и трагања за изгубљеном прошлoшћу како би се вратило старим традицијама, буђења народа и ситуације у којој све више људи ствара борбену књижевност. Фанон истиче да интелектуалац који оживљава заборављене традиције није само против историје него и против властитог народа. За Фанона, интелектуалац који жели да створи изворно дело, мора да зна „да је национална истина прије свега национална стварност”¹⁶ и да националну културу чине склоности, одбојности и узорни – она представља збир „свих тих вредновања, резултанта нутарњих и вањских стремљења цијелога друштва и свих његових слојева”,¹⁷ уједињењем различитих елемената национална култура може постати „вјеродостојна, пуноважна, динамична и стваралачка”.¹⁸

У *Презренима на свијету* више простора је посвећено колонизованом и деколонизованом него колонизатору чије су праксе и стратегије добро познате. Фанону је битно да омогући другачију будућност деколонизованом: говорећи о тек деколонизованом друштву он потврђује своју актуелност јер све оштрији сукоби дискурса остављају све мањи простор њиховог међусобног признавања и потврђивања права на постојање. Искључивост је стална, а видели смо да се Фанон њој снажно противи.

Фанон говори о „националној буржоазији” која је једино заинтересована да посредује, да обавља улогу „пословног агента западне буржоазије с великим задовољством и достојанством и без икаквих комплекса”.¹⁹ Преведено на језик наше глобализацијске и глобализујуће савремености, данас не бисмо говорили о „националној буржоазији” већ о представницима крупног капитала. Ако се удаљавамо од Фанонових теза насталих до 1961. године када је први пут објављена књига *Презрени на свијету*, и приближимо данашњици, чини се да стојимо у месту јер „многи би се данас сложили да глобализација представља врхунац колонијализма”.²⁰

Раслојавању постколонијалних студија доприноси и чињеница да се „у савременим расправама лако маше појмом ’пост’: постиндустријски, постмодеран, постлибералан, постироничан”.²¹ Колин Крауч је уверен да појам „пост” може да има веома прецизно значење: на временској скали се налазе три

¹⁶ Исто, 134.

¹⁷ Исто, 148.

¹⁸ Исто, 149.

¹⁹ Исто, 86.

²⁰ Јелена Ђорђевић, нав. дело, 31.

²¹ Колин Крауч, *Постдемократија*, „Извори”, Загреб 2007, 27.

раздобља (раздобље 1, раздобље 2, раздобље 3). Раздобље 1 се налази пре X и нека од његових обележја су повезана са недостатком X, раздобље 2 представља врхунац X у коме су „многа питања додирнута и промијењена из њиховог стања у времену 1”, раздобље 3 је пост-X и оно подразумева „да се појавило нешто ново и умањило важност X-а, надилазећи га на неки начин; неке ће ствари дакле различито изгледати у односу на раздобља 1 и 2. Па ипак, X је оставио траг.”²² Крауч се на овај начин приближава схватању постдемократије коју одређује према либералној демократији као задовољавање њених минималних захтева.²³ Постдемократију карактеришу избори који су „чврсто надзирана представа коју воде супротстављене скупине професионалаца, искусне у техникама увјеравања, и бави се питањима које је изабрао уски круг људи”.²⁴ Демократија се од почетка 20. века до данас развијала по параболи тако да се данас налази на истој тачки као раније: економска моћ је поново постала пресудна док се гласови обичних људи не узимају у обзир: „једноставно, демократија није пратила корак с трком капитализма према глобализацији”.²⁵ Најбитнији елементи Краучовог дијагностификовања постдемократије би се могли свести на следеће: власт припада привилегованим елитама; неолиберална наивност се огледа у чињеници да не види како се одустајањем власти од мешања у живот појединца отвара простор за неометано богаћење мултинационалних компанија; политичари откривају ставове јавности тако да јавност не може да контролише тај процес и опонашају светове спектакла и реклама у којима је идентитет јаснији и сигурнији; партијски програм је постао производ који се рекламира а реклама, као нерационални дијалог не допушта одговор нити покреће расправу; формира се нова класа која има приступ политичкој моћи захваљујући свом богатству; док се у демократији у име подређених указивало на класне привилегије, у постдемократији се негира постојање подређених и привилегованих; социјална држава се комерцијализује; тржиште постаје апсолутни принцип; политичком врлином се сматра потписивање уговора са крупним

---

²² Исто, 28.

²³ „Либерална демократија инсистира на судјеловању у изборима као првенственом политичком активношћу [sic!] за масе, а оставља широк појас слободе активности разних лобија, уз шире могућности уплитања, што углавном значи пословне лобије, те охрабрује облик владе која избјегава мијешање у капиталистичку економију. Ради се о елитистичком моделу слабо заинтересованом за укључивање широких слојева грађана или улоге организованог дјеловања изван господарског подручја” (Колин Крауч, нав. дело, 9).

²⁴ Исто, 10.

²⁵ Исто, 37.

капиталом – мултинационална компанија „мора бити пуштена на све пашњаке”.²⁶ Глобализацији одговара постдемократија као што важи и обрнуто: једно без другог не би могли да опстану.

Фанон и Крауч се, можда неочекивано, сусрећу не само у опису понашања „националне буржоазије” у постколонијалном друштву и нове економско-политичке класе која настаје пред нашим очима у постдемократији као оних елита које одустају од сваке достигнуте демократске предности (права радника, брига за социјалну државу, избегавање артиклизације свих „пашњака” за које су заинтересоване велике компаније...), већ и у, што нам се чини много битнијим у ономе што Фанон назива хибернотерапијом а Крауч негацијским, пасивним приступом демократији. Фанон под хибернотерапијом подразумева успављивање народа омогућавањем бесмислених прилика да се искали незадовољство (бели штрајк у фабрикама, манифестације подршке лидеру, бојкот аутобуса или намирница из увоза, умирујућа улога религије, други облици сурогата борбе).²⁷ Крауч каже да „маса народа игра пасивну улогу, попустљиву, чак апатичну, ограничавајући се на реакцију на сигнале које добива”,²⁸ као и да за разлику од грађанства у позитивном значењу (организације које на основу изграђеног колективног идентитета аутономно формулишу своје захтеве) које је креативна снага демократије, забрињава да је негацијски модел грађанства више присутан а он „својом агресијом против политичке класе, пасивним приступом демократији, дијели замишљао да је политика у ствари посао само за елиту, изложену оптужбама и окривљену од масе која проматра и наљути се када примијети да је елита направила неку погрешку”.²⁹

Ако се вратимо почетку нашег рада, оправдано је поставити неколико питања: да ли је инсистирање на колонијалном стању нови облик хибернотерапије и да ли је сваки постколонијални/постдемократски случај нужно контекстуализован?

Одговор на прво питање би био потврдан у оним случајевима где такво објашњење не нуди никаква другачија решења од оних које смо видели да примењује „национална буржоазија” коју описује Фанон, а негативан ако се обрати пажња на оно што Фанон и Крауч нуде као решења а она се у највећој мери односе на уметничку и политичку културу. Раније коментарисаном Фаноновом схватању националне културе могу се додати Краучове идеје

---

²⁶ Исто, 110.

²⁷ Франц Фанон, нав. дело, 22.

²⁸ Колин Крауч, нав. дело, 10.

²⁹ Исто, 21.

о деловању на три нивоа које би могло да нас удаљи од постдемократије: политике сукобљавања са доминацијом корпорацијских елита, политика реформисања данашње политичке праксе и акције самих грађана.³⁰

Када је реч о другом питању, контекстуализованост сваке посебне постколонијалне ситуације губи свој суштински значај у време глобализације – локалне специфичности остају присутне док је отпор увек упућен сличном ако не и истом адресату.

* * *

На крају, иако се чини да овај текст нема везе са књижевношћу, уверени смо да није тако. Данас, када је немогуће заобићи појам колонијализма било да му сами приступамо како бисмо објаснили своју позицију у свету или смо уверени да колонијализам долази на наш праг без обзира на то где се налазили, књижевност је изложена не само артикулацији већ неретко и укључивању у трошкове престижа и ако настави да пристаје на то, биће укључена у анестезирање друштва, његово успављивање током кога је све могуће. Књижевност би могла као и безброј пута до сада не само да нас охрабри да и подређени могу да говоре у контексту који креирају сами за свој рачун, већ и да нам то и покаже. Бујица питања која се намеће на крају овог текста (Ко чита постколонијалне студије? Ко чита овај текст? Да ли то чине подређени, они који то замишљају да јесу, они који могу да одлучују о судбини подређених? Или они који читају су уверени да су они који нужно учествују у представничкој демократији или свакодневном плебисциту? Али, таквих је, видели смо, све мање. Да ли овај текст чита неко ко улази у непрегледно поље репрезентације која настаје или ће настати? Да ли текст који нема амбиције да поверује у своју моћ утицаја на стратегије могућих репрезентација уопште треба да постоји?) би могла да добије своје смилене одговоре.

Наравно, оно што се очекује од књижевности би морало да важи и за њено истраживање.

---

³⁰ Исто, 109.